

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Бершов Геннадій Євгенович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.98

У статті підкреслено, що, не дивлячись на те, що військові злочини є кримінально-правовою категорією, їх ознаки регламентуються поряд із кримінальним законодавством низкою нормативно-правових актів, які визначають правові засади військової служби та порядок її проходження. Зазначено, що, здійснюючи кримінально-правову характеристику елементів складу військових злочинів, необхідно враховувати бланкетний характер норм кримінального законодавства. Встановлено, що порядок проходження військової служби може децю уточнюватися та відрізнятися залежно від виду військової служби, а значить обов'язкові та факультативні елементи складів окремих видів військових злочинів теж будуть децю відрізнятися.

Ключові слова: військові злочини, кримінально-правова характеристика, склад кримінального правопорушення, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

The article emphasizes that, despite the fact that military crimes are a criminal legal category, their characteristics are regulated along with criminal legislation by a number of normative legal acts that determine the legal basis of military service and the procedure for its completion. It is noted that, when carrying out a criminal-legal characterization of the elements of war crimes, it is necessary to take into account the blanket nature of the norms of criminal legislation. It has been established that the procedure for completing military service can be somewhat refined and differ depending on the type of military service, which means that the mandatory and optional elements of the composition of certain types of military crimes will also be slightly different.

Keywords: war crimes, criminal-legal characteristics, composition of a criminal offense, object, objective side, subject, subjective side.

Articolul subliniază că, în ciuda faptului că infracțiunile militare sunt o categorie juridică penală, caracteristicile acestora sunt reglementate alături de legislația penală printr-o serie de acte juridice normative care determină temeiul juridic al serviciului militar și procedura de îndeplinire a acestuia. Se observă că, la efectuarea unei caracterizări penal-juridice a elementelor crimelor de război, este necesar să se țină seama de caracterul general al normelor de legislație penală. S-a stabilit că procedura de îndeplinire a stagiului militar poate fi oarecum rafinată și poate diferi în funcție de tipul serviciului militar, ceea ce înseamnă că elementele obligatorii și facultative ale compoziției anumitor tipuri de infracțiuni militare vor fi și ele ușor diferite.

Cuvinte cheie: crime de război, caracteristici penal-juridice, componența unei infracțiuni, obiect, latura obiectivă, subiect, latura subiectivă.

Постановка проблеми. Військові злочини є кримінально караними суспільно небезпечними діями, які порушують встановлений законом порядок проходження військової служби. При цьому заслуговує на увагу твердження, згідно з яким військові злочини пов'язані з військовою службою та дисципліною й які за своєю природою завдають шкоди юридичним інтересам військових за умови, що вони роблять це з повною повагою до судових гарантій [1]. Разом із тим суспільна небезпечність військових злочинів, окрім зазначеного, полягає в завданні або створенні небезпеки завдання істотної шкоди військовій безпеці держави, зокрема, стану боєздатності Збройних Сил, інших військових формувань, здатності виконувати завдання, що ставить перед ними держава, і врешті решт захищеності країни від можливої воєнної агресії. Іншими словами, будь-який злочин проти військової служби підриває боєздатність військових підрозділів і в результаті завдає істотної шкоди боєздатності Збройних Сил України, а отже – територіальному суверенітету України [2]. З наведеного помітно, що актуальним є питання про кримінально-правову характеристику військових злочинів.

Стан дослідження проблеми. Військові злочини, їх поняття, а також співвідношення із суміжними кримінальними правопорушеннями є предметом наукових пошуків фахівців як з галузі кримінального права, так і криміналістики. Наприклад, сутність, ознаки та зміст військових злочинів висвітлювали Г.М. Анісімов, В.М. Білоконев, В.В. Бондарев, В.О. Бугаєв, А.Г. Воевода, М.Б. Головкин, В.К. Гришук, В.В. Давиденко, В.С. Давиденко, В.І. Касинюк, М.І. Панов, Є.Б. Пузиревський, М.М. Сенько тощо. Проте, не дивлячись вагомий внесок названих науковців у вирішення проблематики із запобігання та протидії військовим злочинам, значна кількість питань досі залишається невирішеною.

Метою цієї статті є розкриття елементів кримінально-правової характеристики військових злочинів.

Виклад основного матеріалу. У кримінальному законодавстві України при тлумаченні поняття військових кримінальних пра-

випорушень не акцентовано, порядок несення якого виду військової служби порушується. За допомогою логічного аналізу положень розділу XIX КК України можна дійти висновку, що вони стосуються військової служби взагалі, як узагальнюючого поняття. Конкретний різновид служби, порядок проходження якого порушується, визначається в окремих статтях названого розділу закону про кримінальну відповідальність. Зокрема, згідно зі ст. 6 закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» розрізняють наступні види військової служби: строкову військову службу; військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період; військову службу за контрактом осіб рядового складу; військову службу за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; військову службу (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки; військову службу за контрактом осіб офіцерського складу; військову службу за призовом осіб офіцерського складу; військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період [3]. Відповідно порядок проходження військової служби може дещо уточнюватися та відрізнятися залежно від виду військової служби, а значить обов'язкові та факультативні елементи складів окремих видів військових злочинів теж будуть дещо відрізнятися.

При цьому порядок проходження військової служби характеризується наступними основними елементами. По-перше, громадяни, які вступили на військову службу за контрактом або за призовом, складають Військову присягу на вірність Українському народу [4]. По-друге, особам, які проходять військову службу, присвоюються військові звання. По-третє, під час проходження військової служби обов'язкове додержання військової дисципліни, обов'язків військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів [5]. Зокрема, військова дисципліна – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і пра-

вил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України [5].

З урахуванням вищенаведеного слід погодитися з науковцями, які пропонують розуміти порядок несення військової служби як «1) стан урегульованості суспільних відносин, які виникають у процесі проходження служби різними категоріями військовослужбовців, під час їх служби і бойової діяльності, нормами права, підзаконними актами, традиціями, що існують у військовому середовищі, правилами співжиття в армійських колективах; 2) результат виконання військовослужбовцями встановлених правил і норм поведінки» [6, с. 677–678; 7, с. 207].

Указаний підхід убачається правильним, оскільки встановлені й закріплені правила проходження військової служби спрямовані не тільки на забезпечення дисципліни, а й належне функціонування військової сфери, зокрема, через своєчасне та суворе виконання наказів та інших установлених правил поведінки. Адже військова сфера є невід'ємною складовою обороноздатності України, яка полягає у готовності держави «до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту» [8]. Згідно з ч. 1 ст. 2 закону України «Про оборону України» оборона нашої держави «базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх складових сектору безпеки і оборони України, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони» [8]. Тому цілком логічно під порядком несення військової служби розуміти систему, яка складається з взаємопов'язаних елементів, які водночас установлюють правила поведінки військовослужбовців під час проходження служби, в тому числі в бойовій обстановці, та визначають результати їх дотримання з метою забезпечення готовності та здатності до оборони України.

Окремо варто відзначити, що військова служба є багатозначною категорією, оскільки включає в себе різні її види. Приміром, окрім

видів військової служби, вказаних у ст. 6 закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військовослужбовці можуть нести гарнізонну та вартову служби [9]. При цьому залежно від різновиду військової служби останній властиві «специфічне призначення, принципи функціонування, характер вимог до кандидатів для вступу на військову службу, правове регулювання військово-службових відносин, встановлені для військовослужбовців повноваження й обов'язки, відповідальність, визначення обмежень і заборон» [10, с. 9–10]. Зокрема, мова йде про те, що порядок несення військової служби з урахуванням її різновиду визначається у нормах військового законодавства, яке, своєю чергою, представлено низкою нормативно-правових актів законодавчого та підзаконного характеру.

Ще одним невід'ємним елементом військової служби є суб'єкт її проходження, особливості якого визначають риси спеціального суб'єкта військових злочинів. Зокрема, серед ознак військової служби, а значить і військових злочинів, обов'язково слід виокремлювати не тільки риси особи злочинця, а й статус військового формування, в якому проходить службу суб'єкт злочину. Вказана вимога повністю встановленим міжнародним стандартам характеристики військової служби [11, с. 319–371]. Як приклад, у Сполучених Штатах Америки система Збройних Сил (U.S. Armed Forces) представлена п'ятьма службами, які зі свого боку складаються з двох окремих компонентів – резервного й активного [12, с. 2].

Згідно з кримінальним законодавством України суб'єктами військових кримінальних правопорушень є військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів. При цьому в ч. 2 ст. 401 КК України законодавець уточнює, що «за відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші осо-

би, визначені законом» [13]. Тобто указується не тільки статус фізичної особи, яка виступає суб'єктом у даній категорії злочинів, а й наводиться, хоча й невичерпний, перелік формувань, де військовослужбовець, проходячи військову службу, скоює протиправні діяння. При цьому вік особи, з якої настає кримінальна відповідальність за військові злочини, є 18 років, адже винятково з цього віку згідно із законодавством України особа може набути статусу військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста.

Тлумачення термінів «військовослужбовці», «військовозобов'язані» та «резервісти» надається в ст. 1 закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», згідно з положеннями якого під ними відповідно слід розуміти наступне:

- особи, які проходять військову службу;
- особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави;
- особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період [3].

Разом із тим у ст. 2 указанного нормативно-правового акта зазначається, що військову службу можуть проходити громадяни України, іноземці й особи без громадянства. Зокрема, проходження військової служби громадянами України здійснюється у добровільному порядку (за контрактом) або призовом; іноземцями та особами без громадянства – у добровільному порядку (за контрактом) на посадах, що підлягають заміщенню військовослужбовцями рядового, сержантського і старшинського складу Збройних Сил України. При цьому громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які проходять військову службу, є військовослужбовцями. До військовослужбовців відповідно до ст. 1 названого закону також прирівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у Збройних Силах України [3]. Статус військо-

вослужбовця підтверджується документом, що посвідчує особу [4].

Також суб'єктами військових злочинів можуть бути військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань, які: відряджені до державних органів, підприємств, установ, організацій, а також державних та комунальних закладів освіти для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі; відповідно до міжнародних договорів України направлені для проходження військової служби на посадах у багатонаціональних органах військового управління, закордонних дипломатичних установах України та міжнародних організаціях [3]. Зокрема, указом Президента України затверджено Перелік посад, що заміщуються військовослужбовцями Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення у державних органах, на підприємствах, в установах, організаціях, а також державних та комунальних навчальних закладах, та граничних військових звань за цими посадами [14].

Окремо варто підкреслити, що деякі військові злочини можуть бути вчинені тільки військовослужбовцями, які наділені певними спеціальними ознаками. Як приклад, військові службові злочини (ст. ст. 423–426¹ КК України) можуть вчинювати тільки начальники та інші службові особи; порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК України), тільки військовослужбовці (військові моряки), на яких покладено обов'язок водіння кораблем (команди корабля, штурман, старший помічник командира корабля, вахтовий офіцер та інші); порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК України), тільки військовослужбовець, який безпосередньо брав участь у здійсненні польоту літального апарату (командир корабля, член льотного екіпажу, службова особа, яка здійснювала керівництво польотом), або готував літальний апарат до польоту (військовослужбовці, які готували літальний апарат до польоту, здійснювали технічний огляд чи ремонтували його). По відношенню до наведених прикладів у теорії кримінального права можна зустріти пропозиції виокремлювати

не «...спеціального, а спеціального уточненого суб'єкта злочину» [15, с. 80].

Розглядаючи кримінально-правову характеристику військових злочинів, не можна оминути увагою таку їх важливу ознаку, яка своєю чергою є елементом складу військових кримінальних правопорушень, як суб'єктивна сторона. Зокрема, «більшість військових злочинів вчиняється з прямим чи непрямим умислом. Тобто при вчиненні військових злочинів винний усвідомлює його небезпеку для військового правопорядку, передбачає, що своїми діями він приводить у стан повної або часткової непридатності військового майна, порушує бойову готовність тощо і бажає настання бажаних для нього наслідків (прямий умисел) чи свідомо припускає їх настання (непрямий умисел). <...> Однак деякі військові злочини характеризуються за необережною формою вини суб'єктивної сторони. Так, невиконання наказу є прикладом такої форми (ст. 403 КК України). <...> Також припускається й інша – змішана (подвійна) форма вини, при якій психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння може характеризуватися умисною формою вини, а до суспільно небезпечних наслідків – необережністю. Так, <...> розголошення відомостей військового характеру, які є державною таємницею, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК України), можуть бути вчинені як умисно, так і з необережності» [16, с. 118].

Щодо таких ознак суб'єктивної сторони військових злочинів як мета і мотив варто зазначити, що вони є обов'язковими тільки у разі наявності чіткої про це вказівки в статтях Особливої частини КК України, які визначають склади таких кримінальних правопорушень. Як приклад, для дезертирства обов'язковою є мета, яка полягає в ухиленні від військової служби; для злочинних дій військовослужбовця, який перебуває в полоні обов'язковими є мета (забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога) чи корисливий мотив. Також для військових злочинів може бути характерним визначення законодавцем обов'язкової відсутності конкретної мети, а саме – при здачі або залишенні ворогові засобів ведення війни обов'язковою вимогою є від-

сутність мети сприяння ворогові. Крім того, серед військових злочинів законодавець як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони виокремлює емоційний стан суб'єкта кримінального правопорушення. Зокрема, мова йде про добровільну здачу в полон через боягузтво або легкодухість (ст. 430 КК України) [13].

Висновки. Отже, не дивлячись на те, що військові злочини є кримінально-правовою категорією, їх ознаки регламентуються поряд із кримінальним законодавством низкою нормативно-правових актів, які визначають правові засади військової служби та порядок її проходження. Тому, здійснюючи кримінально-правову характеристику елементів складу військових злочинів, необхідно враховувати бланкетний характер норм кримінального законодавства.

Література

1. Federico, Andreu-Guzman (2005). Military Jurisdiction and International Law. *International Jurisprudence and Doctrine on Human Rights*. (Vol.II). Advanced edition (Chapters 1-7). URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2005/01/Military-Jurisdiction-and-international-law-vol.2-thematic-reports-2005-eng.pdf>.
2. Про Збройні Сили України: закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.
3. Про військовий обов'язок і військову службу: закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.
4. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: указ Президента України від 10.12.2008 № 1153/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 95. Стор. 9. Ст. 3129.
5. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 197.
6. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина. Курс лекцій. Київ: «Знання», 2000. 771 с.
7. Головка М.Б. Визначення родового об'єкта військових злочинів. *Право і суспільство*. 2014. № 6-2. Частина 2. С. 203–209.

8. Про оборону України: закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
9. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: закон України від 24.03.1999 № 550-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 196.
10. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2004. 20 с.
11. Sari, Aurel (2015). "The Status of Armed Forces in Public International Law." In *Research Handbook on Jurisdiction and Immunities in International Law*. Edited by Alexander Orakhelashvili, 319–371. Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2015. DOI: [10.4337/9781783472185.00016](https://doi.org/10.4337/9781783472185.00016).
12. Halvorson, A. (n. d.). Understanding the Military: The Institution, the Culture, and the People. Information for Behavioral Healthcare Specialists Working with Veterans and Service Members. Samhsa. 33 с. URL: https://www.samhsa.gov/sites/default/files/military_white_paper_final.pdf.
13. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
14. Про Перелік посад, що заміщуються військовослужбовцями Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення у державних органах, на підприємствах, в установах, організаціях, а також державних та комунальних навчальних закладах, та граничних військових звань за цими посадами: указ Президента України від 03.05.2017 № 126/2017. *Офіційний вісник України*. 2017. № 38. Стор. 34. Ст. 1190.
15. Туркот М.С. Кримінологічна характеристика особистості суб'єкта військових злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 76–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2015_2_13.
16. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г.М. Анісімов та ін.; за ред. М.І. Панова. Х.: Право, 2011. 184 с.
-